ВІДЧАЙДУШНІ ПРЕРАФАЕЛІТИ: Джон Раскін та Еффі Грей

Англійський письменник, критик і живописець Джон Раскін (1819–1900) відомий як один із найпомітніших теоретиків мистецтва другої половини XIX ст. Попри авторитет педанта й інтелектуала з класичною освітою, це саме він став покровителем бунтарів-прерафаелітів. І хоча його особисте життя не було таким пристрасним та бурхливим, як у молодих художників, та його єдиний шлюб із Еффі Грей збурив громадськість і закінчився скандальним розлученням. Сучасні біографи все частіше звертають увагу на те, що за зовнішньою стриманістю поважного мистецтвознавця приховується ціла низка психічних порушень. Серед імовірних діагнозів — розлади сексуальної поведінки, хронічна депресія, біполярний афективний розлад, шизофренія, CADASIL-синдром та ін.

Мені нічого було любити

Усі чоловіки в роду Раскіна мали ім'я Джон. Дідусь критика, Джон Томас, переїхав із Лондона до Единбурга (Шотландія), де вже з 15 років почав торгувати, а в 19 — одружився й заснував власний продуктовий бізнес. Але він мало дбав про добробут сім'ї, вирізнявся марнотратністю та нерозбірливою гостинністю. Здійснивши низку невдалих капіталовкладень, розтринькавши статки на банкети й заплутавшись у боргах, Джон Томас остаточно збанкрутів і 1817 р. вчинив самогубство — перерізав собі горло у власному маєтку Боверсвелл-хаус.

Більшість біографів схильні вбачати в такій його поведінці ознаки психічного захворювання (як один із варіантів — маніакально-депресивний психоз). До речі, того року його дружина Кетрін раптово померла від інсульту.

Подружжя мало двох дітей — доньку Джессі та сина Джона Джеймса, котрий мріяв стати юристом, деякий час працював у Лондоні, але змушений був повернутися до Шотландії. Розсудливий і практичний, він зумів не лише виплатити величезні борги батька, а й заснував власну фірму з продажу елітних вин і досяг фінансового успіху.

На початку 1818 р. Джон Джеймс у віці 32 років узяв шлюб зі своєю кузиною по батьковій лінії, 36-річною Маргарет Кок, яка жила в сім'ї Раскінів ще з юних літ.

8 лютого 1819 р. народився їхній єдиний нащадок — син Джон. Дитинство хлопчика минуло в Лондоні, де він зростав, за власними спогадами, без друзів та іграшок. Помітивши в ньому задатки вундеркінда, батьки намагалися відгородити його від зайвих контактів з оточенням. Святоблива мати наполегливо навчала його Біблії, мріяла бачити сина єпископом, а батько змалечку прищеплював йому любов до романтичної літератури, пророкуючи славу наступного Байрона. У 8 років Джон почав вивчати латину, в 10 — писати вірші, а ще за два роки вже уклав поему на понад 2 тис. рядків.

Провчившись лише рік у школі, він 1836 р. вступив до престижного коледжу Крайст-Черч при Оксфордському університеті. Мати орендувала квартиру поряд із закладом і жила разом із сином, який почав хворіти. 1840 р. Джон став кашляти кров'ю, й, остерігаючись туберкульозу, батьки забрали його з університету та відправили на лікування за кордон. У віці 24 років, повернувшись до навчання, він закінчив заклад, отримавши диплом із відзнакою за виняткові досягнення.

На схилі віку митець зізнавався в автобіографії: «Мені нічого було любити. Мої батьки були для мене, певною мірою, лиш видимими силами природу, не більш любимими, ніж місяць та сонце». Їхні стосунки характеризувалися неоднозначністю й породили його внутрішнє роздвоєння, постійне почуття провини та ненависті до себе. Як писав біограф Джеймс Спейтс, батьки безперечно любили його і навіть обожнювали — але це була умовна любов. Рано розгледівши його здібності, вони усвідомили, що можуть маніпулювати сином на догоду власному соціальному статусу. Раскіни дуже цінували свою фінансову незалежність (якої були позбавлені в молодості) і прагнули утвердитися в суспільстві — зокрема, завдяки спадкоємцю. Тому, щоб заслужити їхню любов, Джон мав виправдовувати їхні сподівання: «він мав робити не тільки

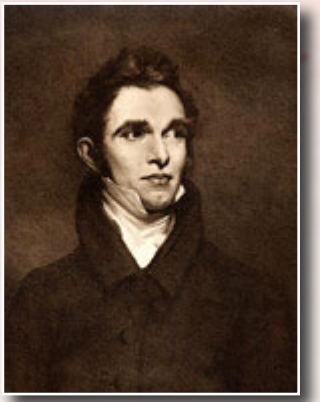
Джон Джеймс, батько

Боверсвелл-хауз, родовий маєток Раскінів

Джон у дитинстві

Маргарет Кок, мати

те, що їм подобалось, він повинен був відмовитись від того, чим справді хотів займатися, чи, принаймні, відкласти його».

З одного боку, юнак відчайдушно прагнув схвалення батьків, які керували його життям, а з іншого — дратувався через те, що вони контролюють його і притинають усі спроби йти власним шляхом. У конфліктних ситуаціях Раскін завжди капітулював, усупереч внутрішньому опору, боявся ослухатися їх, відчував розчарування, а пізніше — гнів. Психологічним наслідком цього стало те, що згодом він, за власним зізнанням, почав вважати себе просто не гідним любові, егоїстичним, неслухняним сином і взагалі нікчемою.

Хоча батьки були вимогливими до Джона, але забезпечили йому ідеальну атмосферу для інтелектуального розвитку. Батько вже змалечку брав його у свої ділові поїздки. Саме завдяки цьому він об'їздив усю Британію, побачив Італію, Францію, Німеччину, Бельгію, де відвідав найбільші музеї та галереї, споглядав перлини архітектури, почав вивчати живопис. У студентські часи здобув престижну Ньюдігейтську премію за власні вірші, а в 24 роки вже опублікував перший том своєї фундаментальної праці «Сучасні художники», яка здобула визнання. Також входив до Геологічного товариства, а після закінчення університету обійняв посаду викладача на новозаснованій кафедрі мистецтвознавства.

Однак це ніяк не змінило його психологічні риси: Раскін і надалі лишався замкнутим, невпевненим у собі, неповоротким, мав труднощі у спілкуванні — надто з протилежною статтю. Він якось зазначив: «Якби я був жінкою, ніколи б не покохав таку людину, як я».

Різноманітні причини

Вирісши в нестачі любові й тепла, митець і в дорослому житті відчував труднощі у виявленні емоційної прив'язаності до інших. У 17 років він познайомився з 14-річною Адель Домек, донькою батькового бізнес-партнера, і був просто приголомшений новими почуттями, які охопили його. Джон, проте, не наважився відкрито освідчитись, тому лише фантазував про кохану й оспівував її у віршах. А коли дівчина збагнула його прихильність, то відверто знехтувала ним як наївним, недосвідченим юнаком.

І доки він навчався в Оксфорді, Адель вийшла заміж за французького шляхтича. Крах першої спроби побудувати стосунки призвів до нервового зриву і тривалої депресії Раскіна та став справжньою трагедією, яку він пам'ятав усе життя.

За кілька років на його шляху все ж трапилися ще дві дівчини, котрі викликали симпатію. Шарлотта Локхарт зацікавила його, скоріше, як онука його улюбленого письменника Вальтера Скотта. Нерішучі спроби молодого чоловіка привернути її увагу тривали цілий рік, та були марними. Не склалися в нього романтичні стосунки і з Джорджиною Толлемак, яка вийшла заміж за барона Каупер-Темпл, але лишилася чи не єдиною його вірною подругою.

Перебравшись ще 1818 р. до Лондона, батьки митця продали свій шотландський маєток, який викликав у них лише неприємні спогади, бізнесмену Джорджу Грею. Надалі сім'ї підтримували зв'язок, хоча їхні взаємини й не були надто теплими. Найстарша з-поміж 15 дітей Грея, жвава й весела Еуфімія (Еффі) (1828–1897), навчалася у школі в Лондоні та кілька разів проводила канікули в домі Раскінів, бо в Шотландії спалахували епідемії дитячих хвороб, від яких померли кілька її братів і сестер. 21-річний Джон заприятелював із 12-річною дівчинкою, показував місто і навіть написав їй казку «Король Золотої ріки».

Коли міс Грей виповнилось 18, Раскін освідчився їй у коханні, але дістав відмову. Еффі була таємно заручена з офіцером Вільямом МакЛеодом, який воював в Індії, і за його відсутності розважалася в Лондоні, фліртуючи з іншими кавалерами. Але все змінилося, коли її батько збанкрутів на акціях залізничної компанії. Занепокоєний Джон приїхав до неї в Шотландію і повторив свою пропозицію, яку радо прийняли. Джордж Грей навіть наполіг, щоб весілля відбулося якомога швидше (аби випередити позови численних кредиторів), хоча сам не дав за донькою обіцяного посагу. Весілля відбулося 10 квітня 1848 р. у Боверсвелл-хаусі, обурені Раскіни на нього не приїхали.

Після заручин митець писав Еффі досить розкуті листи із згадками про «неслухняні думки», натяками на «руки, щоб ти не змерзла» й повільне роздягання. Але події першої шлюбної ночі молодят і досі лишаються нез'ясованими. Достеменно відомо лише одне: 29-річний Джон відмовився вступити у статеві стосунки зі своєю 19-річною дружиною. Вони не мали сексу ні першої ночі, ні під час медового місяця в Нормандії, ні наступні шість

Юний Джон Раскін

Шарлотта Локхарт

Джорджина Толлемак

Еффі Грей

років, тому їхній шлюб так і не був консумований. Єдине задокументоване пояснення — це лист Еффі до батька: «Він наводив різноманітні причини: відразу до дітей, релігійні мотиви, бажання зберегти мою красу, і, врешті, назвав справжню причину, що він уявляв, нібито жінки відрізняються від того, якою він мене побачив, що причина, через яку він не зробив мене своєю жінкою, полягала в тому, що він відчував огиду до моєї персони з того першого вечора 10 квітня 1848 р.»

Біографи не втомлюються висувати гіпотези, які переважно стосуються фізіологічних аспектів тіла Еффі. Так, Мері Лютерс припускала, що Раскіна шокувало лобкове волосся нареченої, адже він вірив, що роздягнена жінка насправді виглядає бездоганною, як грецька статуя. Пітер Фуллер вважав, що він відчув відразу, бо в його обраниці саме була менструація. А Джон Бетчеллор висловив думку, що насправді йшлося про неприємний запах.

Однак деякі дослідники схильні розглядати ситуацію у ширшому контексті. Наприклад, Роберт Бравнелл написав цілу книгу «Незручний шлюб», у який обґрунтував, що митця просто ошукали Греї, зазіхнувши на його гроші. Повіривши в удавану прихильність Еффі, він заручився з нею, а тоді вже збагнув, що вона його насправді не кохає. І тому, як справжній джентльмен, відмовився займатися сексом без взаємності.

Вона буде нещасна — це її вина, а не моя

Молоде подружжя оселилося в Лондоні, неподалік від дому Раскінів-старших. Більшу частину дня Джон проводив у батьків, працюючи у своєму старому кабінеті. Свекруха часто навідувала Еффі, спостерігала за нею і не втомлювалася робити зауваження, а свекор давав зрозуміти, що своїм респектабельним життям вона завдячує його грошам. Молода місіс Раскін була вражена, наскільки безвольно поводився її 30-річний чоловік за присутності батьків, які повністю керували ним і дбали про його здоров'я, наче він був дитиною. Незабаром у неї самої виникли ознаки нездужання — почався кашель, безсоння, головний біль і розлади травлення, які списували на «нерви». Тому, коли навесні Джон разом із батьками вирушив у подорож Швейцарією, Еффі вирішили не брати. Вона натомість навідала власних батьків у Шотландії, але її брати й сестри похворіли на коклюш і деякі навіть померли, — це лише погіршило її психологічний стан і призвело до депресії.

Раскіни писали Греям, що їхня донька не виправдала сподівань, поводиться холодно і не дбає про свого видатного чоловіка. А сам Джон у листі до тестя від 5 липня 1849 р. зазначив, що в його дружини «нервове захворювання, яке вразило мозок» і тільки ним можна пояснити її дратівливість через дрібниці, погордливість, опір доброті його батьків — усе це наслідок «хвороби, яка за багатьма рисами межує із зароджуваним божевіллям».

Після майже річної розлуки Еффі зробила спробу врятувати шлюб, запропонувавши чоловікові поїхати до Італії. Він саме планував книгу «Камені Венеції» і тому погодився. Але спочатку митець проконсультувався щодо стану жінчиного здоров'я з лікарем Сімпсоном, якій визнав, що її нездужання справді викликане нервовим розладом.

Загалом подружжя здійснило дві тривалі подорожі до Італії — 1849 і 1851 р. Однак Джон мало переймався дружиною, залишаючи її на самоті, усе більше занурювався у власні дослідження, цілі дні або вивчав архітектуру, або працював у кабінеті. Еффі повернулася до своєї юнацької легковажності: гуляла площами, каталася на гондолах, відвідувала опери, танцювала на балах. Біля неї увивалися австрійські офіцери, розквартировані в місті, дарували їй квіти і солодощі, на що чоловік заплющував очі. Її брат був переконаний, що Раскін умисне підштовхує її до зради, аби спровокувати розлучення. У листі до батька митець справді писав: «Вона буде нещасна — це її вина, а не моя». А поведінка Еффі дійсно стала викличною: двоє офіцерів, не поділивши танець із нею, стрілялися на дуелі; інші двоє ображених кавалерів відкрито висловили їй ненависть. Ще була скандальна історія з викраденням її коштовностей, і підозра впала на солдата-залицяльника, друзі якого викликали на дуель Раскіна, але той поспішно виїхав до Англії.

Еффі повернулася до Лондона зі скандальною репутацією, яка ще більш вороже налаштувала проти неї свекра зі свекрухою. Навіть Джон почав уважно слідкувати за нею і занотовувати свої спостереження до спеціального записника. Коли ж дружина заводила з ним розмову про дітей, він говорив, що не збирається вступати з нею в статеві стосунки, оскільки вважає її психічно неврівноваженою, а нащадки можуть успадкувати її божевілля.

Саме в цей час відбулося зближення Раскіна із Братством прерафаелітів. Він усіляко популяризував їхню творчість, оформив їхні погляди в єдину естетичну систему і сприяв утвердженню нового напряму.

В. Г. Гант. Портрет Джона Евереттa Мілле, 1853

Дж. Е. Мілле. Портрет Ефф Раскін, 1853

Дж. Е. Мілле. Наказ про звільнення, 1853

Дж. Е. Мілле. Портрет Джона Раскіна, 1854

Критик виявив жваве зацікавлення не лише картинами, а й самими живописцями. Найбільшу прихильність із-поміж них він виявляв до Джона Евереттa Мілле (1829–1896), який був справжнім вундеркіндом: почавши малювати з 9 років, уже в 11 вступив до Королівської академії мистецтв, ставши наймолодшим студентом за всю історію. Коли художнику виповнилося 15, його полотна не просто виставлялися на академічних виставках, а завойовували срібні й золоті медалі. Але 1848 р. Еверетт познайомився з іншими молодими митцями — Данте Габріелем Россетті і Вільямом Голманом Гантом, став одним із засновників Братства прерафаелітів та відступив від принципів академічного малярства.

Раскін дуже прихильно ставився до молодого таланту і часто запрошував його в гості. Виявилося, що Еверетт знайомий з Ефф: у юності вони якось зустрічалися у спільних друзів. Джон навіть дозволив дружині позувати для свого протеже: це саме вона зображена на картині «Наказ про звільнення». Критик високо оцінив роботу Мілле і вирішив замовити йому й власний портрет. Саме для цього влітку 1853 р. вони вирушили до Шотландії, де Раскін позував на тлі бурхливого водоспаду. Митці жили вчотирьох у маленькому котеджі — Еверетт, його брат Вільям, Ефф та Джон.

Останній знову заглибився у власну працю, писав, досліджував гірські породи, робив замальовки, лишаючи дружину в компанії молодиків. Мілле дивувала його провокативна поведінка, а також холодне і відверто жорстоке ставлення до Ефф. Вона ж настільки зблизилася з художником, що під час однієї з прогулянок зізналася йому, що після 6 років шлюбу й досі лишається незайманою.

Найбільший злочин

Після повернення до Лондона закохані Ефф та Еверетт перебували у відчаї, не розуміючи, як чинити далі. Мілле змушений був закінчувати портрет Раскіна, хоча вже не відчував до нього жодної поваги. «Як він вирішив одружитися, не маючи серйозних намірів, для мене таємниця, здається, він не хвилюється ні про що, крім своїх батька й матері, що робить ще більш очевидним зверхність його причіпок і нарікань на дружину», — писав він в одному з листів. Ефф була настільки пригніченою та знервованою, що в неї розвинулась лицьова невралгія й почало сіпатись око. Її похмурий настрій став лише черговим приводом для нарікань чоловіка, котрий якось назвав їхній шлюб «найбільшим злочином, який він будь-коли здійснив супроти власних батьків».

Доки Ефф з Евереттом вагалися між втечею і зреченням, її знайома леді Істлейк проконсультувалася з юристами й лікарями щодо можливості визнання в цій ситуації шлюбу недійсним. Тому Ефф наважилася описати подробиці свого подружнього життя батькам. У листі вона зізналася: «Якби чоловік був, принаймні, добрим, я могла б жити і померти цнотливою, але на додачу до грубощів, він залишає мене при будь-якому зручному випадку».

У квітні 1854 р. вона таємно подала до церковного суду позов про анулювання шлюбу через брак його консумації на підставі «невиліковної імпотенції» чоловіка. Під виглядом поїздки до батьків Ефф залишила дім Раскіна, але зосталася в Лондоні, де, на вимогу суду, змушена була пройти принизливу процедуру освідчення цноти.

Джон саме збирався з батьками в подорож, коли до нього завітали адвокати. Своєму юристові він свідчив: «Може здатися дивним, що я утримувався від жінки, яку більшість людей вважають дуже привабливою. Але, хоча обличчя її гарне, її особистість не сформувалася для збудження пристрасті. Навпаки, в її особі були певні деталі, які повністю перешкоджали цьому». Під час розгляду справи митець заявив судді, що може довести свою мужність хоч негайно, додатково пояснивши, що ніколи не наполягав на тілесній близькості через «певні моменти в характері дружини, які змушували з надмірним болем ставитися до думки про те, щоб у неї були діти».

З огляду на те, що двоє лікарів засвідчили незайманість місіс Раскін, 15 липня 1854 р. шлюб було розірвано, за офіційним формулюванням, «через невиліковне безсилля» містера Раскіна. Ефф повернула собі дівоче прізвище і, дбаючи про власну репутацію, виїхала в Шотландію до батьків, а її коханий Еверетт вирушив малювати до Сассекса. Раскіна ж скандальні подробиці розлучення переслідували до кінця життя. Він більше жодного разу не зустрічався з колишньою дружиною і розірвав усі стосунки з Мілле, але не з прерафаелітами, обравши своїми новими протеже Данте Габріеля Россетті та його музу й коханку Елізабет Сіддал (про них йшлося у попередньому номері журналу «НейроNews»).

Витримавши рік у розлуці, 27-річна Ефф вийшла заміж за 26-річного Мілле. Через 11 місяців на світ з'явилась їхня перша дитина — син Еверетт. Загалом

Дж. Е. Мілле. Примирення

Портрет Роуз Ла Туш, робота Раскіна

Кейт Грінуей, юна художниця

Кетлін Оландер, останнє захоплення

у подружжя народилося восьмеро дітей. Їхній шлюб був щасливим, але не безхмарним. Здоров'я Еффі похитнулося через виснаження від частих вагітностей. Із 1864 р. вона страждала на хронічне безсоння і тривалий час не могла спати без наркотичних препаратів. Сьома її вагітність стала найтяжчою, а дитина народилася мертвою. Жінка дуже тяжко пережила цю втрату і майже рік не виходила з дому. Наступним ударом для неї стала смерть підстаршого сина Джорджа 1878 р. від черевного тифу.

Мілле в перші роки подружнього життя написав свої найкращі роботи. Надалі він постійно обирав моделями дружину, дітей та внуків. Його кар'єра стрімко злетіла вгору, картини здобули популярність і продавалися за рекордні суми — не в останню чергу завдяки Еффі, яка фактично стала його менеджером: обертаючись у світському товаристві, уміло знаходила нових клієнтів та приймала замовлення. Еверетт відмовився від надмірної деталізації й виразності, властивої прерафаелітам, зробивши головний акцент на задоволенні побажань замовників і швидкості виконання (якось за рік він написав майже 200 картин).

Прославившись у молоді роки своїм бунтом проти академізму, в зрілому віці Мілле не лише повернувся в лоно Королівської академії мистецтв, а й очолив її. Але 1893 р. у нього діагностували рак гортані, і 1896 р. він помер. Еффі пережила коханого лише на рік, померши від пухлини кишківника.

Pets

Усе життя Раскін був надзвичайно замкнутим і мав репутацію дивака, підкріплену подробицями його шлюбу. І нині в популярній літературі йому чіпляють налички то гомосексуаліста, то імпотента, то педофіла.

Авторитетний біограф Джеймс Спейтс доводить, що, зокрема, праці й численні листи митця демонструють його непохитну гетеросексуальну орієнтацію. Його пізні світлини з пишною бородою свідчать про високий рівень тестостерону, що змушує сумніватися у версії щодо чоловічого безсилля.

Проте гіпотеза про педофільські схильності й досі є дискусійною. Цю тему вперше відкрито порушив Тім Хілтон у своїй двотомній біографії 1985 р. Так, коли Джону виповнилося 39, він почав давати уроки малювання 10-річній доньці ірландських євангелістів Роуз Ла Туш (1848–1875) і, за власним зізнанням, уже тоді в неї закохався. Восени 1861 р. у дівчинки вперше почалися психосоматичні розлади (ймовірно, нервова анорексія), які надалі повторювалися.

З весни наступного року заняття припинилися, і Джон Раскін кілька років не бачив свою Святу Пампушку (так він називав Роуз), але підтримував із нею листування.

Коли дівчині виповнилося 18, у січні 1866 р. він зробив їй пропозицію, але вона попросила зачекати три роки. Її святобливі батьки виступили проти й заборонили їм бачитися. І хоча після розлучення митця минуло вже 15 років, занепокоєна мати Ла Туш вирішила написати листа Еффі. Остання підтвердила, що Джон «геть чисто не здатен зробити жінку щасливою» і завершила свій лист словами: «Моя нервова система була настільки уражена, що я ніколи не одужаю, але сподіваюсь, ваша донька буде врятована».

Раскін дочекався, коли Роуз стала повнолітньою і повторив свою пропозицію, коли їй було 21, а йому 48, але дівчина відмовила. І це серйозно похитнуло його душевну рівновагу. Однак згодом вони відновили зустрічі, і Ла Туш якось запитала, чи погодився б Джон на платонічний шлюб, оскільки лікар визнав її «непридатною для подружнього життя» (очевидно, йшлося про затримку статевого розвитку).

Але він уже не хотів чергового неконсумованого шлюбу, оскільки це негативно позначилося б на його і так ганебній репутації. Натомість дівчина почала часто й жорстоко звинувачувати його в усіх своїх проблемах, чим завдавала йому нестерпного душевного болю.

У листі до своєї подруги Джорджини Толлемак Раскін зізнавався: «Я любив — поважав — плекав — довіряв — прощав — і все це безмежно. Від неї я отримав лиш обра́зи. Для неї я помер, бо серце моє мертве в мені. Я завжди думав про неї як про жінку, а не як про дитину».

Остаточно Роуз розірвала стосунки з критиком влітку 1871 р. На цьому підґрунті в нього почався нервовий розлад, та й здоров'я дівчини теж стрімко погіршувалося. Востаннє вони бачилися в січні 1875 р. Після цього батьки помістили її до лікарні в Дубліні, де вона й померла 25 травня у віці 27 років. Нині дослідники називають різні ймовірні діагнози — релігійна манія, істерія, «лихоманка мозку», нервова анорексія тощо. У відчаї Джон в одному з листів писав, що це його кохання спочатку замордувало, а потім убило її. Він так і не зміг

Джон Раскін і Данте Габріель Россетті, 1863

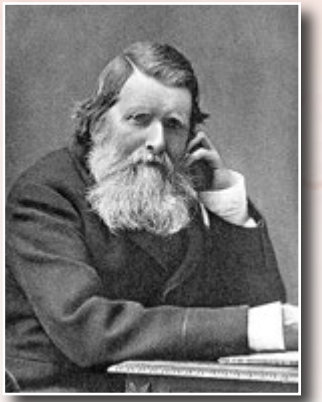
Джон Раскін на схилі віку

Раскін і його доглядальниця Джоан Северн, 1890-ті

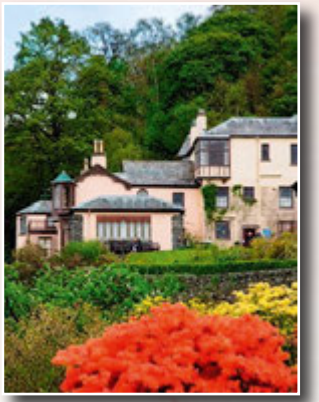
Брентвуд — останній прихисток митця

оговтатися від втрати і до самої смерті говорив, що дух Роуз завжди перебуває поряд із ним.

Але водночас, починаючи з 1860-х рр. у нього була ціла низка стосунків (загалом епістолярних) із юними дівчатами й молодими жінками. Він називав їх pets (буквально — домашні тваринки, переносно — улюбленці, пестунчики). Нещодавно було вперше оприлюднено лист митця до дружини свого лікаря, місіс Саймон, від 15 травня 1886 р., у якому читаємо: «Як мало Ви мене знаєте! Наче я колись переймався через шлюби! Але мені подобаються мої дівчатка від 10 до 16 — допускаються 17 чи 18, якщо вони не люблять нікого, крім мене. У мене зараз є кілька улюбленць 8–12–14».

Дійсно, оселившись в Озерному краї, Раскін влаштовував у себе вдома суботні уроки, на які приходили дівчатка з школи Віннінгтон. До того ж він спілкувався і з місцевими селянками, наприклад, донькою рибалки чи донькою пастуха, яка носила йому дрова. В одному з листів він говорив, що після розриву з Роуз у нього лишилася ще ціла низка pets, і перелічував їхні імена. Спираючись на це, біографи встановили віковий діапазон його улюбленць — від 8 до 26 років. Тобто це були не тільки маленькі дівчатка, а й жінки, але обов'язково незаміжні, бо коли котрась із них виходила заміж, він припиняв спілкування та листування з нею.

За словами дослідника Роберта Г'юїсона, в усіх цих пестунках його приваблювала найперше чистота, будь-які сексуальні почуття сублімувались у грайливі стосунки вчителя й учениці, які простежуються навіть у його листах до дорослих жінок. А Джеймс Спейтс писав, що його цікавив лише певний тип юних дівчат — ще фізично не сформовані, але емоційно та інтелектуально зрілі, тобто повноцінні учениці, які могли стати йому друзями.

Біографи наполегливо шукали бодай натяки на еротизм чи прагнення сексуальної близькості в його листах до pets. Так, пишучи до однієї з учениць — Кейт Грінуей, яка пізніше стала відомою художницею, Раскін висловлював захоплення її малюнком духу сильфіди і просив створити ще серію її зображень, у кожному наступному відтворюючи на ній на один предмет одягу менше: без капелюшка, без черевичків, без рукавичок і без сукні. Але цей єдиний уривок не дає підстав вважати критика педофілом. Крім того, немає жодних свідчень, що він дозволяв собі якусь негідну поведінку за безпосереднього спілкування з дівчатками.

Це дуже нагадує історію Льюїса Керролла, який теж оточував себе маленькими дівчатками і робив їхні фотографії (журнал «НейроNews» 2020, № 8). Як і казкар, Раскін, очевидно, теж не мав повноцінного статевого життя. У листах до найближчої подруги Джорджини Толлемак Джон лише оповідав, як із юності займався мастурбацією. Але хоч якісь матеріали на підтвердження того, що він мав справжній секс, наразі жоден біограф ще не віднайшов.

Натомість на схилі віку Раскін ще раз надумав одружитись. 1887 р. він познайомився з 20-річною (а йому було 67) студенткою факультету мистецтв Кетлін Оландер. Уже наступного року він переїхав до Італії, але між ним і дівчиною зав'язалося тепле листування. Зрештою критик перейшов до освідчень у коханні та запропонував Кетлін стати його дружиною. Але її батьки, з огляду на пікантні подробиці його шлюбу з Ефі (які й через 35 років досі жваво обговорювали), вимагали обірвати стосунки. Це знову роз'ятрило його задавнені рани після подібного розриву з Роуз Ла Туш. Він написав Кетлін прощального листа, у якому обіцяв кохати її вічно і просив пробачити за завдану печаль.

Як зазначав Джеймс Спейтс, після цього листа остаточно зруйнувалося те, що лишалося його глуздом. Це призвело до остаточного душевного краху митця й подальшої смерті.

Лікарі сказали, що я збожеволів

1871 р. Раскін придбав маєток Брантвуд в Озерному краї (Камбрія), де мешкав до самої своєї смерті (помер від грипу 20 січня 1900 р.). Його душоприказник та кузина-доглядачка знищили значну частину листування, яка, на їхню думку, могла скомпрометувати. Тому серед біографів немає єдиної інтерпретації порушень його психічного здоров'я за останні роки.

Ще з юності Джон мав схильність до іпохондрії та періодів нестабільності настрою. Так, перші депресивні епізоди виникли після розчарування в юнацькому коханні. Надалі ціла низка чинників призвела до переходу депресії у хронічну форму: непрості стосунки з батьками, невдалий шлюб, професійні негаразди (наприклад, звільнення з Оксфорду чи нищівна критика його пізніх робіт із політичної економії), усвідомлення власної нікчемності, почуття ненависті до себе і провини й найбільшим травматичні — розрив із Роуз та її смерть.

Більшість дослідників визнає, що на схилі віку Раскін пережив низку важких психотичних нападів — 1878, 1880, 1882, 1886 і 1889 рр. Стосовно першого з них сам він писав: «Лікарі сказали, що я збожеволів від перевтоми. Але я збожеволів, бо з моєї роботи нічого не вийшло».

Наступні напади супроводжувалися порушенням зору, мігренню з аурою, нічними кошмарами, галюцинаціями, проблемами з концентрацією уваги, втратою працездатності, тривожністю, гнівливістю тощо. Вони тривали по кілька тижнів, під час яких критик був прикутий до ліжка, але опісля повертався до нормального стану і продовжував працювати. Однак після нападу 1886 р. він змушений був залишити професуру, а після останнього не міг узагалі вже нічого писати.

Такі коливання працездатності наштовхнули фахівців на думку про наявність у Джона маніакально-депресивного психозу (біполярного афективного розладу). Уперше на це звернув увагу 1933 р. Р. Віленський, пізніше його думку розвинули Л. Брагман, К. Джеймісон, В. Ефроімсон, О. Шувалов тощо. Водночас із середини XX ст. почали з'являтися версії про наявність у митця шизофренії, зокрема, природженої схильності до неї (К. Аллен і Р. Джозеф).

Натомість авторитетний англійський професор Джеймс Спейтс, детально вивчивши біографічні матеріали, дійшов висновку, що «ні шизофренія, ні форми біполярного розладу не відповідають його симптомам», власне, у нього ніколи не було виразної ейфорії, впевненості у власних силах, надзвичайної активності, тобто епізодів манії.

Втім, на думку професора, стан Раскіна ще з кінця 1850-х рр. можна охарактеризувати як «велику депресію з психотичними і меланхолічними ознаками». До її виникнення призвела низки дестабілізуючих життєвих обставин, але не генетична схильність, про яку часто згадували попередники.

Дослідники Пітер Кемпстер і Джейн Атлі водночас висунули теорію, згідно з якою порушення Раскіна було не психічним розладом, а «рецидивно-прогресивним неврологічним станом із психоневрологічними ознаками». Їхня версія діагнозу — церебральна аутосомно-домінантна артеріопатія з підкірковими інфарктами і лейкоенцефалопатією (CADASIL-синдром).

Вчені вважають, що першими ознаками хвороби стало нібито запалення кишківника, зумовлене високою температурою, 1871 р. — тоді, коли Роуз розірвала стосунки. Тоді Джон скаржився набули слабкість, блювання, сильну прострацію, затьмарення свідомості та галюцинації.

Надалі в нього повторювалися епізоди делірію із зоровими галюцинаціями та маренням. Зокрема, під час подорожі Венецією 1876 р. він змальовував картину «Сон святої Урсули» і раптом побачив на ній Роуз, яка почала з ним розмовляти. Часом він говорив безладно й виголошував параноїдальні звинувачення, але на більшу частину марення у нього була амнезія.

Врешті в останнє десятиліття хвороба спричинила тяжку когнітивну інвалідність. 1888 р. Раскін приїхав до Венеції для досліджень, але не зміг сконцентруватися, втратив логіку в роботі, був дезорієнтованим, мовчазним і замкнутим. Йому допомогли дістатися дому, де йому стало краще. Однак у серпні 1889 р. сталося різке погіршення стану. Митець зробився афатичним, нікого не пізнавав і провів у ліжку кілька місяців. Згодом рухливість частково повернулася, але він більше не міг писати і говорив лише окремі слова. Усі описані симптоми, на думку Кемпстера й Атлі, пов'язані саме з порушенням мозкового кровообігу.

* * *

Під час скандального процесу розлучення 1854 р. Джон сказав, що цілком задоволений, бо, крім дружини, у нього є ще багато справ щодо читання, навчання і письма. Очевидно, саме творча праця мала для нього терапевтичний ефект, допомагала боротися з депресією, родинними проблемами, невдоволеністю собою.

Його доробок надзвичайно різноплановий і місткий, але при цьому Раскін усе одно залишається відомим найперше як покровитель бунтівних прерафаелітів та «неповноцінний» чоловік Еффі Грей.

ЩО ПОДИВИТИСЯ

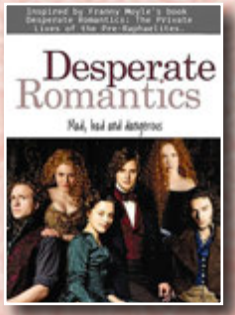

«Відчайдушні романтики» (2009)
(у ролі Раскіна — Том Голландер, Еффі — Зої Таппер)

Однією із центральних сюжетних ліній серіалу BBC про особисте життя прерафаелітів стала історія скандального шлюбу Джона Раскіна й Еффі Грей. Власне, перипетії цього союзу зображено в трагікомічному ключі: Джона — гротескно педантичним, Еффі — емоційною та звабливою, а Мілле — недосвідченим і наївним. Тонкий гумор, пікантні сцени, змови, втечі та щирі почуття не залишать байдужим жодного глядача.

«Еффі» (2014)
(у гол. ролях — Дакота Феннінг і Грег Вайз)

Британський байопік оповідає неоднозначну історію взаємин Джона Раскіна та Еффі Грей у суто драматичному ключі — із повільним розвитком дії, похмурими пейзажами і депресивною атмосферою. Головний акцент у картині зроблено саме на почуття Еффі, яка живе відірваною від рідних серед ворожо налаштованої сім'ї Раскінів. І хоча у фільмі є натяк на її прихильність до Мілле, проте кульмінацією стрічки стало саме розлучення, а не щастя Еффі у новому взаємному коханні.

Підготувала ***Олена Тищенко***